

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE TURİZM İLİŞKİSİ

Eda BOZKURT¹
Özlem TOPÇUOĞLU²

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Literatürde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişmektedir. Bu ilişki üzerine yapılan ampirik çalışmalarda genellikle regresyon, birim kök ve eş bütünleşme analizleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye için Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli'nden yararlanılmıştır. Test sonuçlarına göre turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemde hem de kısa dönemli çift yönlü nedensel ilişkiler tespit edilmiştir. Buna ek olarak dışa açıklığın da ekonomik büyüme üzerinde uzun ve kısa dönem itibarıyla nedensel ilişki içinde olduğu gözlemlenmiştir. Reel döviz kuru değişkeni için buna benzer ilişkiler elde edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, turizm, eşbütünleşme

ECONOMIC GROWTH AND TOURISM RELATIONSHIP IN TURKEY

ABSTRACT

In this study, the relationship between tourism and economic growth has been investigated for Turkish Economy. In the literature the relationship between tourism and economic growth have been varied from country to country and from region to region. In empirical studies with this relationship is used regression, unit root and cointegration analysis. In this study, Engle-Granger Cointegration Test and Error Correction Model is utilized for Turkey. According to the test results, both short-term and long-term bi-directional causal relationships have been identified between the share export revenues of tourism revenues and economic growth. In addition, it has been observed that open to trade and economic growth was also causal relationship in the long and short-term. Similar relationships isn't obtained for real exchange variable.

Key Words: Economic growth, tourism, cointegration

¹ Öğr. Gör. Atatürk Üniversitesi, İspir Hamza Polat MYO, edabozkurt@atauni.edu.tr

² Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, İspir Hamza Polat MYO, ozlemgunduz@atauni.edu.tr

GİRİŞ

Seyahat etmek, dinlenmek, eğlenmek, spor yapmak ve kültürlerini genişletmek insanların vazgeçilmez beşeri istekleridir. Bu istek turizm olayının yaratıcı unsurudur. İnsanların çalışma saatlerini azaltarak kendilerine ayırdıkları zamanı arttırmaları, tatillerini yılın belli bir periyodundan çıkararak, yılın muhtelif zamanlarına yayma çabaları ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler, dünyada turizm olayının sürekli gelişeceğini ifade eder (DPT, 2001).

Ekonomik yazında turizm kendine yer edinse de kuramsal modellerin mal ticareti dışında kalan örneğin turizm gibi hizmet olgularıyla ekonomik büyüme arasında nedensel ilişkiler kurumaya başlaması yeni bir hadisedir. Bazı araştırmacılar özellikle uzun vadede turizme dayalı ekonomi modeli üzerine odaklanmaktadır (Kim, vd., 2006:926). Esasında araştırmacıları bu seçime iten sektörün kaydettiği yoğun gelişmedir. Dünya Turizm Örgütü’nün (WTO) verileri bu durumu somutlaştırır niteliktedir. Bu verilere göre, Dünya turizmi 2011 yılında % 4.6 oranında büyümüştür. 1950 yılında 25 milyon olan turist sayısı 2011 yılında 982 milyona ulaşmıştır. 1990 yılında 262 milyar dolar olan turizm gelirleri ise 2011 yılında 1.030 milyar dolara yükselmiştir. (World Tourism Organization, 2011). Turizmin iç dinamiğinden kaynaklanan bu ilerleme ekonominin diğer aktörleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Dünya ekonomisiyle daha fazla entegre olmayı gerektiren turizmin, geleneksel geçimlik tarım sektöründen modern sektörlerle insan hareketi için bir takım imkanlar sunmaktadır. Bu fırsatlar istihdam yaratma, döviz kazancı sağlama, sermaye mallarının ithalatına finansman sağlama, hükümete gelir kaynağı olma, ileri ve geri bağlantılar sağlama, gelir ve istihdam çarpanı etkisi yaratma şeklinde sayılabilir (Değer, 2006:7). Turizmin bu olası etkileri Türkiye ekonomisi için Tablo 1.1 vasıtasıyla gözlemlenebilir. Turizm ihracat gelirlerine pozitif katkıda bulunmaktadır. Turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı %8.8’den %18.3 seviyesine yükselmiştir. Bu yükseliş kendini dış ticaret açığını kapamada da hissettirmiştir. Turizmin dış ticaret açığını kapayıcı etkisi yıllar itibarıyla sürekli yükselmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Turizmin Bazı Makro Ekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi

	1970	1980	1990	2000	2010
Turizmin GSYİH İçindeki Payı	0.5	0.6	2.1	3.8	2.6
Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı	8.8	11.2	24.9	27.5	18.3
Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapama Payı	...	6.5	27.7	28.1	34.4

Kaynak: TURSAB, www. tursab.org.tr

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi turizm sektörü önemli bir makro ekonomik değişken olan milli gelire de katma değer yaratmaktadır. Milli gelirdeki artışlar ekonomik büyüme olarak ifade edilir. Literatür çalışmalarında turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler üç şekilde araştırılabilir. İlk ikisi turizm odaklı ekonomik büyüme ve ekonomik büyüme odaklı turizmdir. Bu hipotezlerde tek yönlü nedensel ilişkiler üzerine odaklanılır. Turizmin ekonomik büyümeye neden olacağı ya da ekonomik büyümenin turizmi harekete geçirmesi beklenen sonuçlardır. Üçüncü ilişki ise ekonomik büyüme ve turizm arasında birbirini besleyen karşılıklı büyüme sürecinden söz edilir. Yani turizm sektöründeki olası büyüme ekonominin tamamında pozitif etkilere sahiptir. Ya da diğer bir ifadeyle büyüyen bir ekonomide turizm dinamizm kazanır (Chen ve Wei, 2009:813). Ekonomik büyüme ve turizm arasındaki bu hipotezlerin bilimsel olarak doğrulanması kritik önem taşımaktadır. Çünkü bu bilgiler ışığında özel ve kamu kesimi turizm gelirlerini maksimum düzeye ulaştırmak için plan program ve politika düzenlemelerine gidecektir. (Oh, 2005:43).

Bu çalışmada turizmin yukarıda sayılan olası etkilerinden ve gösterdiği gelişmeden yola çıkarak Türkiye ekonomisi üzerine bir inceleme yapılmıştır. Bu incelemede turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki sonucunda turizm odaklı ekonomik büyüme, ekonomik büyüme odaklı turizm ve karşılıklı büyüme hipotezlerinden hangisinin geçerli olduğu araştırılmıştır.

I. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın bu kısmında turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran literatür incelenmiştir. Turizm ve ekonomik büyüme ilişkilerini araştıran çalışmalarda farklı modeller, ülkeler ve dönemler kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu çalışmaların bir özeti bulunmaktadır.

Tablo 2. Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Model (Değişkenler)	Yöntem	Bulgu(lar)
Zhou , Yanagida, Chakravorty ve Leung (1997)	Havai (1982)	Döviz kuru, dış tasarruflar ve gelirler	Hesaplanabilir Genel Denge Modelleri	Ziyaretçi harcamalarında ortaya çıkan %10'lük bir azalış turizmin yan sanayilerini (otel, ulaşım) üzerinde aynı derecede etkiye bulunmaktadır.
Sugiyarto, Blake ve Sinclair (2003)	Endonezya	Tarife indirimleri, bağımsız politika uygulamaları ve turizm büyümesi	Hesaplanabilir Genel Denge Modelleri	Turizmdeki büyüme küreselleşmenin olumlu yönlerini güçlendirirken, olumsuz yönlerini azaltır.
Aktaş (2005)	Türkiye (1980-2000)	Turizm gelirleri, turist sayısı ve seyahat acenteleri sayısı	İleri doğru değişken seçme tekniği ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Turist sayısı ve seyahat acentelerinin sayısı ile turizm gelirleri arasında doğru yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Oh (2005)	Kore (1975-2001)	GSYİH ve turizm gelirleri	Engle –Granger İki Aşamalı Yaklaşım ve VAR Modeli	Uzun dönemde değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.
Bahar (2006)	Türkiye (1963-2004)	Turizm gelirleri ve GSMH	VAR Modeli	Her iki değişken arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.
DPT Müsteşarlığı (2006)	Teorik inceleme			İstatistiksel ve kavramsal çerçeve
Kim (2006)	Tayvan (1971-2003; 1956-2002)	Turizm gelirleri ve GSYİH	Granger Nedensellik Analizi	Uzun dönemde iki yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Değer (2006)	Türkiye (1980-2005)	Turizm gelirleri, toplam döviz gelirleri, ihracat gelirleri, GSMH'daki değişim oranı	SEK ve Johansen Eşbütünleşme	Kısa vadede turizm gelirlerinin ekonomik büyüme etkisi yokken uzun vadede vardır. İhracat ise pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir.
Özdemir ve Öksüzler (2006)	Türkiye (1963-2003)	GSMH ve reel döviz kuru, turizm gelirleri	Johansen Eşbütünleşme ve Vektör Hata Doğrulama Modeli	Hem kısa hem de uzun dönemde turizmden ekonomik büyüme tek yönlü ilişki saptanmıştır.

Yavuz (2006)	Türkiye (1992:1-2004:4)	GSYİH ve turizm gelirleri	Granger Nedensellik ve Toda Yamamoto Testleri	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensel ilişki bulunamamıştır.
Demirel, Bozdağ ve İnci (2007)	Türkiye (ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere) (1994:1-2006:4)	Döviz kuru ve gelen turist sayısı	Johansen Eşbütünleşme ve EGARCH	Gelen turist sayısının bir gecikme değerinin gelen turist sayısına etkisinin oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir.
Aslan (2008)	Türkiye (1992:1-2007:2)	GSMH, uluslararası turizm gelirleri, reel döviz kuru ve sermaye birikimi	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri	Ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında uzun dönemde dolaylı ilişkiler görülmüştür.
Çeken (2008)	Teorik inceleme			Turizm sektörü, bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel kalkınmanın sağlanması konusunda önemli bir yere sahiptir.
Çetintaş ve Bektaş (2008)	Türkiye (1964-2006)	GSYİH ve turizm gelirleri	Nedensellik ve ARDL Yöntemi	Kısa dönemde herhangi bir ilişki yokken, uzun dönemde tek yönlü ilişki saptanmıştır.
Jimenez (2008)	İspanya ve İtalya (1990-2004)	Yatırımların GYİH oranı, insani sermaye, hükümet harcamalarının GSYİH oranı, kişi başına düşen turizm harcamaları	Dinamik Panel Veri Analizi	Hem uluslararası hem de yurtiçi turizmin her iki bölgede ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilere sahip olduğu belirlenmiştir.
Kızılgöl ve Erbaykal (2008)	Türkiye (1992:1-2006:2)	GSYİH ve turizm gelirleri	Toda-Yamamoto	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Lee ve Chang (2008)	OECD ülkeleri ve dışında kalan Asya (5), Latin Amerika (11) ve Alt Sahra Afrika’sı (16) ülkeleri (1990-2002)	GSYİH, turizm gelirleri ve döviz kuru	Heterojen Panel Eşbütünleşme Analizi	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi OECD dışındaki ülkelerde (özellikle Alt Sahra Afrika’sı) OECD ülkelerinden daha fazladır. OECD ülkelerinde ilişki tek yönlü iken diğer ülkelerde çift yönlüdür.
Lee ve Chien (2008)	Tayvan (1959-2003)	GSYİH, turizm gelişimi ve döviz kuru	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Ekonomik büyüme ve turizm arasında çift yönlü ilişki belirlenmiştir.

Po- Huang (2008)	88 ülke (1. Grup:57, 2.Grup:8 ve 3. Grup:23 ülke) (1995-2005)	Yıllık ortalama ekonomik büyüme ve turizm gelirlerindeki yıllık ortalama büyüme	Eşik Değer Analizi	Hasılanın yüzdesi olarak kabul edilen uluslararası turizm gelirleri belirli bir eşik değerin altında olan ülkelerde turizmin ekonomik büyüme üzerine etkisinin olmadığı görülmüştür.
Chen, Wei (2009)	Tayvan ve Güney Kore (1975:Q1-2007:Q1)	GSYİH, döviz kuru ve turizm gelirleri	EGARCH-Modeli	Tayvan için turizmden ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir ilişki, Güney Kore için ise çift yönlü ilişki saptanmıştır.
Katircioğlu (2009)	Türkiye (1960-2006)	GSYİH, gelen turist sayısı ve döviz kuru	Sınır Testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.
Zortuk (2009)	Türkiye (1990:1-2008:3)	GSYİH, gelen turist sayısı ve döviz kuru	Granger Nedensellik ve Vektör Hata Doğrulama Modeli	Gelen turist sayısı ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Akinboade ve Braimoh (2010)	Güney Afrika (1980-2005)	GSYİH, turizm gelirleri ve döviz kuru	VAR Analizi ve Granger Nedensellik Testi	Hem uzun hem de kısa dönemde turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Bahar ve Bozkurt (2010)	Gelişmekte olan 21 ülke (1998)-2005)	Uluslararası turizm gelirlerinin gayri safi milli hâsılaya oranı, toplam sermaye miktarının gayri safi milli hâsılaya oranı ve toplam yurt içi tasarrufların gayri safi milli hâsılaya oranı	GMM-Sistem Dinamik Panel Veri Yöntemi	Turizm gelirlerindeki %1’lik bir artışın uzun dönemde büyüme üzerinde %2.825’lik bir artışa yol açtığı gözlemlenmiştir.
Belloumi (2010)	Tunus (1970-2007)	GSYİH, turizm gelirleri ve döviz kuru	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine tek yönlü etkide bulunduğu saptanmıştır.
Hepaktan ve Çınar (2010)	Türkiye (1980-2008)	Net turizm gelirleri,yabancı turist sayısı, büyüme ve dış ödemeler bilançosu	Nedensellik Testleri	Turizm sektörünün dış ticaret üzerindeki etkisi varken büyümede yoktur.
Işık (2010)	Türkiye (1970-200)	Turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi harcamaları	ADF, Eşbütünleşme ve Nedensellik	Turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi harcamaları arasında uzun dönemde karşılıklı nedensellik tespit edilmiştir.

Kreishan (2010)	Ürdün (1970-2009)	Turizm gelirleri ve GSMH	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Turizm gelirleri ile GSMH arasında uzun dönemde tek yönlü ilişki vardır.
Arslantürk, Balcılar ve Özdemir (2011)	Türkiye (1963-2006)	GSMH ve turizm gelirleri	Granger Nedensellik ve Vektör Hata Doğrulama Modeli	Değişkenler arasındaki nedensel ilişki 1980’lerin başlarında gözlemlenmektedir.
Holzner (2011)	134 ülke (1970-2007)	Kişi başına düşen GSYİH, fiziksel sermaye, insani sermaye, döviz kurunun değişim hızı, mal ve hizmetler üzerindeki vergiler, mamul mal ihracının payı ve turizm gelirleri	Panel Veri Analizi	Yüksek turizm geliri elde eden ülkeler yüksek ekonomik büyüme sağlarken diğer taraftan da yüksek yatırım olanağı elde edeceği görülmüştür.
Schubert, Brida ve Risso (2011)	Antigua ve Barbuda (1970-2008)	Ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve döviz kuru	Eşbütünleşme Analizi	Artan turizm talebinin ekonomik büyüme ve ticaret gibi diğer geleneksel dinamiklerde artışa yol açtığı saptanmıştır.
Tang (2011)	Malezya (1995-2009)	Gelir ve turizm piyasalarının sayısı	Eşbütünleşme Analizi	Bütün turizm piyasalarının ekonomik büyümeye katkı sağlamadığı katkı sağlayan piyasalar için etkili turizm pazarlamasının hayati önem taşıdığı tespit edilmiştir.
Akkemik (2012)	Türkiye(1996-2002)	Turizm gelirleri, GSMH elastikiyeti, istihdam ve katma değer	Sektörel Sosyal Hesaplamalar	Uluslararası turizmin GSMH elastikiyeti zayıf olmakla beraber katma değer ve istihdam içinde turizm etkisi yetersiz bulunmuştur.
Yamak, Tanrıöver, Güneysu (2012)	Türkiye (1968-2006)	Turizm gelirleri, reel GSMH, tarım, sanayi, hizmet sektörü	Engle-Granger, Johansen Eşbütünleşme Testleri	Turizm gelirleri, sektörler ve GSMH arasında uzun dönemde ilişki bulunamamıştır.

Genel olarak literatür özeti dikkate alındığında teorik beklentiler ışığında turizm sektörü ve ekonomik büyüme arasında farklı düzeyde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Sadece gelişmiş ülkeler için değil gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde de turizm etkileri gözlenmektedir. Özellikle uzun dönemde etkilerin güçlendiği ve ilişkilerin tek yönlü olduğu dikkat çekmektedir.

II. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada 1970–2011 dönemine ait cari dolar fiyatlarıyla yıllık veriler kullanılarak Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi kısa ve uzun dönemde araştırılmıştır. Veriler

---

gayri safi milli hasıla (Y), turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı (T), dışa açıklığın göstergesi olarak ihracat ve ithalat toplamının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (A), reel döviz kuru (R) olup Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği TÜRSAB ve Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir. Değişkenlerin önünde yer alan L ilgili değişkenin logaritmasını, Δ ise birinci farkların alındığını göstermektedir.

Araştırmanın amacına uygun olarak öncelikle sahte regresyon ilişkisinden kurtulmak için değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıkları araştırılmıştır. Birim kök sınaması için Dickey-Fuller tarafından geliştirilen genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla Engle-Granger tarafından geliştirilen ko-entegrasyon (eşbütünleşme) testi uygulanmıştır. Olası kısa dönemli nedensellik bulgularının tespiti için Hata Düzeltme Modeli uygulanmıştır. Analizlerde Eviews 5.1 programı kullanılmıştır.

III. UYGULAMA SONUÇLARI

Bir zaman serisi, ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır.(GUJARATI, 2006:) Yani durağanlıkla ifade edilen zaman serilerinin istatistikî özelliklerinin zaman içinde değişmemesidir. Genellikle zaman serilerinin durağan olmadığı görülmektedir. Zaman serileri, trend, konjoktür dalgalanmalar, mevsimsel dalgalanmalar ve arazi hareketler gibi bir takım faktörler içerirler. Bu durum klasik test yöntemlerinin kullanılmasını anlamsız hale getirir. Olası sahte regresyon ilişkisinden kurtulmak için Dickey-Fuller (1981) tarafından geliştirilmiş genişletilmiş ADF birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçları tablo 3.’te görülmektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Sınama Sonuçları

Değişkenler	Y		T		A		R	
	Seviye	I. Frk.	Seviye	I. Frk.	Seviye	I. Frk.	Seviye	I. Frk.
Test İstatist.	-0.634	-5.818	-1.333	-6.195	-2.647	-5.781	-2.102	-6.180
Kritik Değerler								
1%	-4.198	-4.205	-4.198	-4.211	-4.198	-4.205	-4.198	-4.205
5%	-3.523	-3.526	-3.523	-3.529	-3.523	-3.526	-3.523	-3.526
10%	-3.192	-3.194	-3.192	-3.196	-3.192	-3.194	-3.192	-3.194

Test sonuçlarına göre değişkenler seviye değerlerinde durağan değildir. Analiz birinci farklar cinsinden tekrarlandığında değişkenlerin aynı dereceden durağan oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme testi vasıtasıyla araştırma imkanı vermektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla Engle-Granger tarafından geliştirilen ko-entegrasyon testi uygulanmıştır. Bu yaklaşıma göre, düzeyde durağan olmayan, ancak birinci farkı durağan olan zaman serileri düzey halleri ile modellenilebilmekte ve böylece uzun dönem bilgi kaybı önlenmiş olmaktadır. (Engle ve Granger, 1987:260)

Testin birinci aşamasında aşağıdaki denklemler tahmin edilir, ikinci aşamada ise bu denklemlerden elde edilen hata terimleri için birim kök sınaması yapılır. İkinci aşama sonunda birim kökün varlığı reddediliyorsa yani hata terimleri durağansa değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına karar verilir.

$$X = \beta_0 + \beta_1 Y + \mu_{1,t}$$

$$Y = \alpha_0 + \alpha_1 X + \mu_{2,t}$$

Tablo 4. Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Model	DF-t
$LY=b_0+b_1LT+m_t$	-1.471968 ^c
$LT=b_0+b_1LY+w_t$	-1.655776 ^c
$LY=b_0+b_1LA+z_t$	-1.728886 ^c
$LA=b_0+b_1LY+v_t$	-2.289771 ^b
$LY=b_0+b_1LR+k_t$	-1.075906
$LR=b_0+b_1LY+n_t$	-2.143027 ^b

Not: a,b,c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde MacKinnon tablo kritik değerlerinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.’teki Engle-Granger eş-bütünleşme test sonuçlarına göre turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ile gayri safi milli hasılanın ve bu değişkenle dışa açıklığın koentegre oldukları görülmektedir. Fakat reel döviz kurunun gayri safi milli hasıla ile koentegre olmadığı tespit edilmiştir. Koentegre olan değişkenler ise birlikte hareket etmektedirler. Yani uzun dönem ilişkisi söz konusudur. Bu nedenle aynı ikili gruplar için kısa dönem ilişkileri araştırılmıştır.

Kısa dönemli ilişkiler için hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre (Tablo 5.) turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ile gayri safi milli hasıla arasında iki yönlü ilişki bulunmaktadır. Dışa açıklıkla da gayri safi milli hasıla arasında da çiftli yönlü ilişki söz konusu iken döviz kuruyla herhangi bir ilişki söz konusu değildir.

Tablo 5. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	F Testi	HDP	Karar
$\Delta LY \rightarrow \Delta LT$	0.124434(1)	-0.437000 ^c	Var
$\Delta LT \rightarrow \Delta LY$	2.474543(2)	-0.147270 ^c	Var
$\Delta LY \rightarrow \Delta LA$	1.598490(1)	-1.983193 ^b	Var
$\Delta LA \rightarrow \Delta LY$	3.126233(3)	-1.992620 ^b	Var
$\Delta LY \rightarrow \Delta LR$	1.027873(1)	-0.085069	Yok
$\Delta LR \rightarrow \Delta LY$	1.730241(1)	-2.050730	Yok

F testi açıklayıcı değişken gecikme veya gecikmelerini bir bütün olarak sıfır olduğunu ifade eden boş hipotez için elde edilen F istatistiğini ve HDP ilgili eşbütünleşme denkleminde elde edilen hata terimlerinin bir gecikmesine ait t istatistiğini göstermektedir.

SONUÇ

Hem teorik hem de uygulamalı çalışmalar turizm ve ekonomik büyüme arasında olumsuz ilişkiler olduğu kadar pozitif ilişkilerinde olduğunu göstermektedir. Türkiye özelinde için gerçekleştirilen bu çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasında hem uzun hem de kısa dönemde nedensel ilişkiler tespit edilmiştir. Yani turizm sektöründe meydana gelen bir gelişme ülkenin ekonomik büyüme seyrini pozitif etkilemektedir. Turizm sektöründeki büyüme ekonomik büyüme yaratmaktadır. Diğer bir deyişle mal ve hizmet üretiminde artış olarak ifade edilen gayri safi yurtiçi hasıla artmaktadır. Fakat süreç bununla sınırlı kalmamaktadır. Büyüyen bir ekonomi de turizm gelirlerini artırmaktadır. Yani çalışmanın başında ifade edildiği gibi bu iki değişken arasında karşılıklı büyüme hipotezi geçerlidir. Ayrıca test sonuçları dışa açıklığın gayri safi yurtiçi hasıla da pozitif etkiler yarattığını göstermektedir. Son olarak dışa açık liberal politikaların uygulandığı ve turizm sektörü ile desteklenen bir ekonominin büyüme trendine kavuşacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- AKINBOADE, O. A. and L. A. Braimoh; (2010), “International Tourism and Economic Development in South Africa: A Granger Causality Test”, **International Journal of Tourism Research**,12, pp. 149-163.
- AKKEMİK, K. A.; (2012), “Assessing the Importance of International Tourism for the Turkish Economy: A Social Accounting Matrix Analysis”, **Tourism Management**, 33, pp.709-301.
- ARSLANTÜRK, Y.; Mehmet BALCILAR and Zeynel Abidin ÖZDEMİR; (2011), “Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy”, **Economic Modelling**, 28, pp. 664-671.

-
- AKTAŞ, C.; (2005), “Türkiye’nin Turizm Gelirlerini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denklemine Belirlenmesi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 6(2), ss.163-164.
- ASLAN, A.; (2008), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz”, **Munich Personal Repec Archive Paper**, 10611, Posted 19.
- BELLOUMI, M.; (2010), “The Relationship between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia”, **International Journal of Tourism Research**, 12, pp.550-560.
- BAHAR, O.; (2006), “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı”, **Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi**, 13, ss.137-150.
- BAHAR, O. ve Kurtuluş BOZKURT; (2010), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 21 (2), ss.255-265.
- ÇEKEN, H.; (2008), “Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, 10(2), ss.293-306.
- CHEN, C.F. and Song Zan Chiou WEI; (2009), “Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea”, **Tourism Management**, 30, pp.812–818
- ÇETİNTAŞ, H. ve Çetin BEKTAŞ; (2008), “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 19 (1), ss.1-8.
- ÇİL YAVUZ N.; (2006), “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi : Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7(2), ss.162-171.
- DEĞER, M. K.; (2006), “Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi”, **Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20, ss. 68-86.

-
- DEMİREL, B.; E. G. Bozdağ ve A. G. İnci “Döviz Kurlarındaki Dalgalanmaların Gelen Turist Sayısına Etkisi: Türkiye Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI; (2001), “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisasyon Komisyon Raporu” 2589-ÖİK:601, Ankara, ss.1-136.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI; (2006), “Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Turizm Özel İhtisat Raporu”, Ankara, ss.1-99.
- DICKEY D. A. and W. A. FULLER; (1981), “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, **Econometrica**, 49(4).
- ENGLE, R.F. and C.W.J. Granger; (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55(2), pp.251-276.
- GUJARATI D. N., (2006), Temel Ekonometri, Çeviren: Ü. Şenesen ve G.G. Şenesen, Dördüncü Baskı, İstanbul, pp.706.
- HEPAKTAN C.E. ve Serkan ÇINAR; (2010), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **Celal Bayar Üniversitesi S.B.E.**, 8(2), ss. 135-154.
- HOLZNER, M.; (2011), “Tourism and Economic Development: The Beach Disease?”, **Tourism Management**, 32, pp.922-933.
- JIMENEZ, I. C.; (2008), “Which Type of Tourism Matters to the Regional Economic Growth? The Cases of Spain and Italy”, **International Journal of Tourism Research**, No:10, pp.127-139.
- KATIRCIOĞLU, S.T.; (2009), “Revisiting the tourism-led-growth hypothesis for Turkey using the bounds test and Johansen approach for cointegration”, **Tourism Management**, 30, pp.17-20.
- KIZILGÖL, Ö. ve Erman ERBAYKAL; (2008), “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13(2), ss.351-360.
- KIM, H. J., Ming Hsiang CHEN and SooCheong. Shawn. JANG; (2006), “ Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan”, **Tourism Management**, 27, pp.925-933.

-
- KREISHAN, F. M. M.; (2010), “Tourism and Economic Growth: The Case of Jordan”, *European Journal of Social Sciences*, 15, pp.229-234.
- LEE, C. C. and Chun Ping CHANG; (2008), “Tourism development and economic growth: A closer look at panels”, *Tourism Management*, 29, pp.80-192.
- LEE, C. C. and Mei See CHIEN; (2008), “Structural Breaks, Tourism Development, and Economic Growth: Evidence from Taiwan”, *Mathematics and Computers in Simulation*, 77, pp.358-368.
- IŞIK, C.; (2010), “Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi (1970 – 2007)”, *Sosyoekonomi*, 2, 100206.
- OH, C.O. (2005), “The Contribution of Tourism Development to Economic Ggrowth in the Korean Economy”, *Tourism Management*, 26, pp.39–44.
- ÖZDEMİR, A. R. ve Oktay ÖKSÜZLER; (2006), “Türkiye’de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir Mi? Bir Granger Nedensellik Analizi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), ss.107-126.
- PO, W. C. and Bwo Nung HUANG; (2008), “Tourism Development and Economic Growth – A Nonlinear Approach”, *Physica A*, 387, pp.5535–5542.
- SCHUBERT, S. F.; Juan Gabriel BRADA and Wiston Adrian RISSO; (2011), “The Impacts of International Tourism Demand on Economic Growth of Small Economies Dependent on Tourism”, *Tourism Management*, 32, pp.377-385.
- SUGİYARTO, G.; Adam BLAKE and M. Thea SINCLAIR; (2003), “Tourism and Globalization Economic Impact in Indonesia”, *Annals of Tourism Research*, 30(3), pp.683-701.
- UNITED NATIONS WORLD TOURISM ORGANIZATION; (2011) “UNWTO Annual Report 2011 Edition”, <http://www.unwto.org/facts/menu.html>, Erişim Tarihi: 02.11.2012
- TANG, C. F.; (2011), “Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Valid for Malaysia? A View from Disaggregated Tourism Markets”, *International Journal of Tourism Research*, 13, ss.97-101

TÜRKİYE SEYAHAT ACENTELERİ BİRLİĞİ; <http://www//tursab.org.tr/tr/istatistikler>, Erişim Tarihi:02.11.2012

YAMAK N.; Banu TANRIÖVER ve Filiz GÜNEYSU; (2012), “Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2), ss. 205-220.

ZHOU, D.; John F. YANAGIDA, Ujjayant. CHAKRAVORTY and Pingsun LEUNG; (1997), “Estimating Economic Impacts from Tourism”, **Annals of Tourism Research**, 24 (1), ss.76-89.

ZORTUK, M.; (2009), “Economic Impact of Tourism on Turkey’s Economy: Evidence from Cointegration Tests”, **International Research Journal of Finance and Economics**, 25, pp.232-239